Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 5, 2026
Səh. 30-34

https://doi.org/10.62837/2026.5.30

TİNATİN İSABALI QIZI MƏMMƏDOVA
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun Şifahi
Xalq yaradıcılığı və yazılı abidələr
Şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, fil.f.d., dosent

BORÇALI TOPONİMLƏRİ İLƏ BAĞLI RƏVAYƏTLƏR

XÜLASƏ

Məqalədə Borçalı bölgəsinin toponimləri ilə bağlı formalaşmış rəvayətlər geniş və sistemli şəkildə tədqiq olunur. Araşdırmada yer adlarının yaranma səbəbləri və semantik xüsusiyyətləri xalq yaddaşı, etnik-mədəni mühit, ailə-məişət münasibətləri, tarixi hadisələr və coğrafi reallıqlar kontekstində kompleks şəkildə təhlil edilir. Xüsusilə "Gəlin-qaynana", "Nənəvay" kimi ailə münasibətlərinə əsaslanan, "Hələ axşama çox var", "Elin özü, elin sözü" kimi xalq hikmətini əks etdirən, həmçinin "Ov yeri, yurd yeri", "Arıxlı arx üstündə", "Görarxı səmti" kimi məkan və təsərrüfat həyatı ilə bağlı toponimlərin yaranmasını izah edən rəvayətlər nümunə kimi nəzərdən keçirilir. Tədqiqat zamanı müəyyən olunur ki, bu rəvayətlərdə real tarixi hadisələrlə bədii təxəyyülün sintezi müşahidə olunur və bu xüsusiyyət onların həm folklor, həm də toponimika baxımından əhəmiyyətini artırır. Rəvayətlərdə xalqın etik dəyərləri, sosial münasibətləri, adət-ənənələri və dünyagörüşü öz əksini tapır; eyni zamanda, bu mətnlərdə məcazi düşüncə, ibrətamiz nəticələr və simvolik ifadə vasitələri geniş yer tutur.

Borçalı toponimləri ilə bağlı rəvayətlər yalnız yer adlarının etimoloji izahını verməklə kifayətlənmir, həm də bölgənin tarixi-mədəni yaddaşının qorunub saxlanılmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, onların öyrənilməsi Azərbaycan folklorşünaslığı və toponimika elmi üçün aktual məsələlərdən biri kimi çıxış edir. Məqalədə bu rəvayətlərin struktur, semantik və funksional xüsusiyyətləri araşdırılmaqla yanaşı, onların xalq yaradıcılığı sistemində tutduğu yer də müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: Borçalı, toponim, rəvayət, xalq yaddaşı, etimologiya, folklor, mədəni yaddaş

TİNATİN MAMMADOVA

LEGENDS ABOUT BORCHALI TOPONYMS

ABSTRACT

The article provides a comprehensive and systematic study of the legends associated with the toponyms of the Borchali region. It analyzes the origins and semantic features of place names within the broader context of collective memory,

ethnic and cultural environment, family and social relations, historical events, and geographical realities. Particular attention is given to legends reflecting family relations (such as “Bride and Mother-in-law”, “Nanavay”), expressions of folk wisdom (e.g., “There is still time until evening”, “The people themselves, the people’s word”), as well as those connected with geographical space and economic life (such as “Hunting place, homeland”, “On the irrigation canal”, “Direction of Gorarkh”). The study reveals that these legends represent a synthesis of historical reality and artistic imagination, which enhances their significance both in folklore studies and toponymy. They reflect ethical values, social relations, traditions, and the worldview of the people, while also incorporating figurative thinking, symbolic expression, and didactic elements.

It is concluded that the legends related to Borchali toponyms not only explain the etymology of place names but also play an important role in preserving the historical and cultural memory of the region. Therefore, their study constitutes a relevant issue in Azerbaijani folklore studies and toponymic research. The article also examines the structural, semantic, and functional characteristics of these legends and determines their place within the system of oral folk creativity.

Keywords: Borchali, toponym, legend, collective memory, etymology, folklore, cultural memory

Легенды о топонимах Борчали
Аннотация

В статье всесторонне и системно исследуются легенды, связанные с топонимами Борчалинского региона. В исследовании причины возникновения и семантические особенности географических названий анализируются в контексте народной памяти, этнокультурной среды, семейно-бытовых отношений, исторических событий и географических реалий. Особое внимание уделяется легендам, основанным на семейных отношениях (таким как «Гелин-кайнана», «Неневай»), отражающим народную мудрость («До вечера ещё далеко», «Сам народ — слово народа»), а также связанным с пространством и хозяйственной жизнью («Место охоты, родное место», «На арыке Арыхлы», «Направление Гёрархы»).

В ходе исследования установлено, что в этих легендах наблюдается синтез реальных исторических событий и художественного воображения, что повышает их значимость как в фольклористике, так и в топонимике. В них отражаются этические ценности народа, социальные отношения, традиции и мировоззрение; наряду с этим, тексты насыщены образным мышлением, назидательными выводами и символическими средствами выражения.

Сделан вывод о том, что легенды, связанные с топонимами Борчалы, не ограничиваются лишь объяснением их этимологии, но и играют важную роль в сохранении историко-культурной памяти региона. В этом контексте их изучение представляет собой одну из актуальных задач азербайджанской фольклористики и топонимики. В статье также рассматриваются структурные, семантические и функциональные особенности данных легенд, а также определяется их место в системе народного творчества.

Ключевые слова: Борчалы, топоним, легенда, народная память, этимология, фольклор, культурная память

Toponimlər xalqın tarixi yaddaşını, etnik-mədəni kimliyini və dünyagörüşünü özündə əks etdirən mühüm dil və mədəniyyət faktlarıdır. "Toponimlər xalqın mənəvi varlığıdır, onları heç yerdə heç vaxt təhrif etmək, zay etmək olmaz"[4. S.3]. Xüsusilə qədim yaşayış məskənlərində formalaşmış yer adları yalnız coğrafi məkanı bildirmir, eyni zamanda həmin ərazilərdə yaşamış insanların həyat tərzi, inancları, tarixi hadisələri və sosial münasibətləri haqqında dəyərli məlumatlar verir. Bu baxımdan Borçalı bölgəsinin toponimik sistemi zənginliyi və çoxqatlı semantikası ilə diqqəti cəlb edir. Borçalı toponimlərinin mühüm bir hissəsi xalq yaddaşında qorunub saxlanılmış rəvayət və əfsanələrlə bağlıdır. Bu rəvayətlər yer adlarının yaranma səbəblərini izah etməklə yanaşı, bölgənin etnoqrafik xüsusiyyətlərini, mifoloji düşüncə tərzini və tarixi-mədəni mühitini də üzə çıxarır. Xalq təfəkkürünün məhsulu olan bu mətnlərdə real tarixi faktlarla bədii təxəyyülün sintezi müşahidə olunur ki, bu da toponimlərin yalnız dilçilik deyil, həm də folklorşünaslıq və tarix baxımından araşdırılmasını zəruri edir.

Təqdim olunan məqalədə Borçalı toponimləri ilə bağlı rəvayətlər sistemli şəkildə təhlil olunur, onların semantik xüsusiyyətləri, yaranma motivləri və bədii struktur xüsusiyyətləri araşdırılır. Məqsəd bu toponimlərin arxasında dayanan mədəni yaddaşı üzə çıxarmaq, onların xalq yaradıcılığında tutduğu yeri müəyyənləşdirmək və Azərbaycan toponimikasında əhəmiyyətini dəyərləndirməkdir.

Borçalı toponimləri ilə bağlı rəvayətlər zəngin mövzu müxtəlifliyi və süjet strukturu ilə seçilir. Bu rəvayətlərdə yer adlarının yaranması bəzən ailə-məişət münasibətləri ("Gəlin-qaynana", "Nənəvay"), bəzən xalq hikməti və söyləmələri ("Hələ axşama çox var", "Deməsinlər itiyi itdi...", "Üstüörtülü işarə", "Məntiq", "Elin özü, elin sözü"), bəzən isə konkret hadisə və əhvalatlarla ("Günlərin bir günü", "Keşəli əhvalatları") əlaqələndirilir. Bu rəvayətlərdə xalqın gündəlik həyatından doğan adət-ənənələr ("Bir el adəti"), müşahidə və nəticə çıxarma bacarığı ("Nə gördünüz"), eləcə də məcazi və ibrətamiz ifadələr ("Kökəni kim yesin", "Mənim şəklimi də çəkdir", "Nə tökərsən aşına") mühüm yer tutur. Beləliklə, Borçalı toponimləri ilə bağlı rəvayətlər yalnız yer adlarının etimologiyasını açıqlamır, həm də xalqın düşüncə tərzini, mənəvi dəyərlər sistemini və tarixi yaddaşını kompleks şəkildə əks etdirir.[2 s.66]

Borçalı toponimləri ilə bağlı rəvayətlər arasında ailə-məişət münasibətlərini əks etdirən nümunələr xüsusi yer tutur. “Gəlin-qaynana” adlı rəvayət bu baxımdan diqqətəlayiqdir. Rəvayətdə zalım və qəddar qayınananın gəlinə qarşı sərt münasibəti təsvir olunur. Qayınana hər səhər tezdən gəlini yuxudan oyadaraq ağır işlərə məcbur edir. Bu vəziyyətdən bezən gəlin bir gün hiyləyə əl ataraq camışın yerinə it bağlayır. Nəticədə qaynana səhər erkən sağım zamanı it tərəfindən hücuma məruz qalır və qorxaraq bu hadisəni gizli saxlayır. Bundan sonra o, gəlini daha erkən oyatmır. Bu rəvayət, zahirən məişət hadisəsini təsvir etsə də, dərin semantik məna daşıyır. Burada ailədaxili münasibətlər, xüsusilə gəlin-qaynana qarşıdurması folklorik üslubda təqdim olunur. Eyni zamanda, rəvayətdə xalq yumoru, ibrətamiz nəticə və sosial tənqid elementləri özünü göstərir. Rəvayətin sonunda verilən ümumiləşdirmə isə xalq yaddaşında formalaşan hadisələrin zamanla bədii şəkildə transformasiyaya uğrayaraq müəyyən “həqiqət” təsiri yaratdığını göstərir.

Borçalı toponimləri ilə bağlı digər maraqlı rəvayətlərdən biri “Nənəvay” adının yaranması ilə əlaqədardır. Rəvayətə görə, Alget çayının sahilində tənha yaşayan yaşlı bir qadın nəvəsini böyüdür. Vaxt keçdikcə gözəl bir qıza çevrilən nəvəyə çoxsaylı elçilər gəlir, lakin nənə onu heç kimə vermək istəmir. Günlərin birində nənənin evdə olmadığı vaxt bir neçə gənc qızı qaçırır. Qız yolda nənəsini görərək fəryad edir: “Nənə, vay, vay...”

Məhz bu fəryadın təsiri ilə həmin ərazi “Nənəvay” adlandırılır. Bu rəvayət toponimin yaranmasını emosional hadisə ilə bağlayaraq xalqın yaddaşında iz buraxmış dramatik bir məqamı əbədiləşdirir. Burada ailə bağlılığı, itki hissi və faciəvi situasiya əsas motivlər kimi çıxış edir. Eyni zamanda, rəvayət xalq təfəkküründə səslənən ifadənin zamanla coğrafi ada çevrilməsi prosesini aydın şəkildə nümayiş etdirir [2. S.67].

Aparılan tədqiqat göstərir ki, Borçalı toponimləri ilə bağlı rəvayətlər xalqın tarixi yaddaşının, etnik-mədəni kimliyinin və dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynayan zəngin folklor nümunələridir. Bu rəvayətlərdə yer adlarının yaranması yalnız dil faktı kimi deyil, həm də sosial, tarixi və mədəni proseslərin nəticəsi kimi çıxış edir. Araşdırma zamanı aydın olur ki, toponimlərin semantik yükü xalqın həyat tərzi, adət-ənənələri, etik dəyərləri və dünyanı qavrama forması ilə sıx bağlıdır.

“Gəlin-qaynana” və “Nənəvay” kimi rəvayətlər üzərində aparılan təhlil göstərir ki, Borçalı toponimləri çox zaman konkret hadisə, emosional yaşantı və ya sosial münasibətlərin bədii ifadəsi kimi formalaşır. Bu nümunələrdə həm real həyat hadisələrinin izi, həm də xalq təfəkkürünün yaratdığı bədii ümumiləşdirmə özünü aydın şəkildə büruzə verir. Xüsusilə ailə-məişət münasibətləri, sosial qarşıdurmalar və dramatik situasiyalar toponimlərin yaranmasında əsas motivlərdən biri kimi çıxış edir.

Eyni zamanda, bu rəvayətlərdə xalq hikməti, məcazi düşüncə və ibrətamiz nəticələr geniş yer tutur ki, bu da onların yalnız etimoloji deyil, həm də tərbiyəvi və estetik funksiyaya malik olduğunu göstərir. Beləliklə, Borçalı toponimləri ilə bağlı rəvayətlər xalq yaradıcılığının mühüm tərkib hissəsi kimi həm folklorşünaslıq, həm də toponimika baxımından böyük elmi əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə etibarilə, bu toponimlərin və onlarla bağlı rəvayətlərin öyrənilməsi yalnız keçmişin izlərini üzə çıxarmaqla məhdudlaşmır, eyni zamanda milli-mədəni irsin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti. 2 cilddə. i cild. Şərq-Qərb. Bakı 2007
2. Borçalı folklor örnəkləri. II kitab. Bakı. 2013.
3. 40-Cı Otaqdakı Tilsimlərin Açarları (Borçalı, Axışqa, Qazax toponimləri) Elm.- 2008
4. Mədət Çobanov, Müşfiq Borçalı. Borçalı toponimləri. Bakı. 2012.

Rəyçi: fil.f.d., dosent. Məmmədova Svetlana